

за визволення всієї України, не такий уже бідненький, як здекласований і класовий поет, що бунтує кріпаків. Шевченко-державник у Ст. Смаль-Стоцького показав на “Івані Підкові”, що, нічого не лякаючись, треба добувати найвище добро – панувати в рідному краю; в “Тарасовій ночі” вказує на бій, як єдиний засіб, щоб поганці не панували в Україні. А Зайцев ядро поеми “Гамалія” бачить у молитві “О, милий Боже України” і виводить із неї провідну думку: перед судом історії рабство – для нації найбільша ганьба.

Для радянських шевченкознавців невмирущі та вічно живі і творчі національні елементи й ідеали у світогляді й поезії Шевченка, це тільки – молодечий романтизм, посередня стадія, ніби-то закинута й залишена згодом, це наче ті пройдені стовпи на шляху до вищої – соціально-класової ідеології. Таке класово-пролетарське розуміння визначили вони Шевченкові як аксіому. Але час іде і змін в Україні приніс чимало. Ледве чи ті шевченкознавці, що вірили колись у ніби-марксовські настанови, сказали б тепер, що Шевченко боровся за класову Україну Сталіна–Посишева–Хрущова? Бо ті дослідники-українці, що національно думають, – вони вірять і знають, що з шевченкознавства спадуть такі кайдани, що воно знову стане до праці, вільне-свобідне у своїй хаті...

Львів, 1939

¹ “Добити націоналізм і на ділянці Шевченкознавства” – ось вам заголовок брошури Шабліовського, одного з редакторів монументального видання Шевченкових поезій УАН.

² Статистика В. Дорошенка (Бібліографія Шевченкових творів. – Львів, 1938. – С. 329) виказує в п’ятьох річниках вищу цифру, ніж чверть мільйона, в одному – півмільйонну.

³ Пор.: статейку П. Б-ого у відділі “Огляди”, п. з. “Два збірники” Інституту Тараса Шевченка.

⁴ Див.: С. 42, помітка 2.

⁵ Пор.: Рецензію В. Дорошенка у відділі “Рецензії”.

⁶ Праця над Пушкіним куди легша, а видання його творів коштувало 16 років, та Айзеншток, мабуть, про це забув. – Д. Л.

⁷ Виписано з Дорошкевича. – Д. Л.

Василь Яременко

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО СВЯТОЩІ УКРАЇНСЬКОЇ РОДИНИ

У творчості Тараса Шевченка, немов у краплі води, відбилися характерні особливості духовного світу українців. Це стосується і відображення народних уявлень про родину, про традиційні сімейні стосунки та родинну обрядовість, на що вже звертали увагу численні дослідники ¹. В даній статті предметом розгляду стануть ті набутки української сімейно-родинної звичаєвості, які Шевченко підносив до рівня ідеалу. В умовах нашого часу, коли нівелюються віковічні традиції народу, Шевченків геній може допомогти плекати, зберігати, розвивати і неперехідні традиційні національні цінності.

Родина, сім’я, материнство належать до тих основних загальнолюдських і моральних понять, навколо яких, за словами І. Дзюби, розгортаються характерні універсальні мотиви, що є “плодом і традиції, і індивідуальних творчих осягнень” ². Не випадково в Шевченка (як, можливо, в жодного із геніальних митців) ці та пов’язані з ними поняття мають велику семантичну глибину ³ та якнайширше вживаються в переносному, символічному значенні: “Запалили у сусіда Нову добру хату Злі сусіди”, “Сім’ю слов’ян роз’єдiniла”, “Подивись тепер на матір, На свою Вкраї-

ну”, “А ніч-мати дасть пораду, Козак ляха знайде”, “Обідрана, сиротою понад Дніпром плаче”, “А ти, моя Україно, Безталанна вдово”, “Дніпро геть-геть собі розкинувсь! Сяє батько та горить!” тощо. Адже із наукових розробок відомо про закоріненість даних понять в українському світогляді та їх потужну рефлексію в народних звичаях і обрядах, у фольклорному багатстві. Це зумовлено природними та історичними умовами життя, землеробською практикою української людності ще з сивої давнини.

Вважаємо, що Шевченко також добре розумів і загальнолюдську гуманістичну вагомість таких органічних для нього (через селянське походження) слів-символів, їх олюднюючу силу. До того ж, за спостереженнями Д. Чижевського, визначальною рисою Шевченкового світогляду був антропоцентризм – “поставлення людини в центрі цілого буття, цілого світу”⁴. А. Козачковський згадував про задуману Шевченком 1845 року подорож по Дніпру “з метою вивчення краю в археологічному та етнографічному планах”⁵. Тому не випадково літературна, образотворча, епістолярна спадщина митця дає нам реальну розмаїту картину українських родинних традицій в їх авторському відповідному поданні та тлумаченні. Приглянемося до цього мистецького полотна пильніше.

Головним осередком спілкування та підбору шлюбних пар в Україні були вечорниці, де праця чергувалася з молодіжними жартами, танцями, піснями, іграми, коли кожен міг придивитися до інших і себе показати. “Саме на вечорницях та досвітках і відбувається взаємне знайомство обох статей, що кінчається формальним признанням в коханні й пересправами між батьками обох сторін”⁶ – писав Хведір Вовк. У Шевченка, крім лексеми “вечорниці”, зустрічаємо вдале прикладове словосполучення “досвітки-вечорниці”. “Я ще, мамо, не виросла, Ще не дівувала. Бо ти ж мене не пускала Вранці до криниці, Ні жита жать, ні льону брать, Ні на вечорниці, Де дівчата з парубками Жартують, співають”⁷ – каже сердешна Мар’яна своїй недобрій матері в поемі “Мар’яна-черниця”, події якої відбуваються ще за Гетьманщини.

Характер і час проведення вечорниць були різними – відповідно до їх функціонального призначення. У другій дії драми Шевченка “Назар Стодоля” докладно описано святочні вечорниці в ніч перед Різдвом поблизу милого авторовому серцю Чигирини ще гетьманської доби. Прикметно, що саме там Назар за допомогою свого козацького побратима Гната Карого улагоджує свої сердечні справи, домовляючись про втечу коханої Галі з батьківської оселі, щоб пізніше побратися з нею. Таку форму моногамного шлюбу етнографи називають викраденням або умиканням⁸. Вона відома ще з найдавніших українських літописів, з книги Г. Л. де Боплана “Опис України”, виданої в середині XVII ст. у Франції. В XIX ст. викрадення було рідкістю в Україні, а домінував шлюб за домовленістю або договором між парубком, дівчиною та їхніми батьками. Такий шлюб вважався законним. Про нього найчастіше йдеться в Шевченкових творах. Зрештою, у фіналі “Назара Стодоли” сотник Хома Кичатий теж благословляє Назара та дочку Галю на подружнє життя.

Український фольклор сповнений протестами проти примусового, без любові, одруження. За словами Івана Франка, це “свідчить іменно о тім, що силування те серед нашого народу – случай рідкий, що у наших дівчат дуже живе сильне почуття свободи власної волі”⁹. В одній із народних пісень на пораду матері називати вигідного їй зятя “ясненьким соколом” дочка відказує: “Лучче ж мені, моя мати, Гіркий полин їсти, Як із нелюбом На розмові сісти”¹⁰. По всій Україні було поширене характерне прислів’я “Бери жінку хоч у льолі, аби до любові”.

В українців лихою долею та безталанням іменувалася вимушена самотність дівчини, яка стала на порі, але не змогла побратися. Казали: “Без вірного друга великая туга”¹¹. Розпука дівчини, що не має пари,

тридцятилітнім Шевченком передана з вражаючою силою та художнім хистом у творі “Дівичії ночі”:

Білі руки простяглися –
 Так би й обвилися
 Кругом стану. І в подушку
 Холодну впилися,
 Та й залякли, та й замерли...
 З плачем рознялися (I, 234).

Цей уривок вартий цілих трактатів про психологію позашлюбної самотності. Лише наближаються до його рівня народнописенні звороти: “Стіна німа, постіль біла, ні з ким розмовляти”; “Сам спати лягає, До стіни очима, на хату плечима. Стіна не говорить, а хата не чує”¹². Протилежністю “Дівичим ночам” є офорт вже битого життям Шевченка під назвою “Сама собі в своїй господі” (1859 р.). Цю роботу автор у листі до В. Лазаревського напівжартома називав ще “Блудниця”. Відчай жіночого серця там змінюється під впливом міського середовища на глухе збайдужіння, яке вже важко чимось порушити.

Відбита в Шевченковій поезії й практика безшлюбності як волевиявлення особи. В минулому через постійні війни з нападниками та козакування вона була досить поширена в Україні. В зв'язку з тим варто пригадати поезію: “Не хочу я женитися, Не хочу я братись” (II, 169), у якій простежуються значні мотивні й навіть деякі текстологічні збіги з народними піснями¹³.

З-поміж родинної обрядовості виділяється багатством українське весілля як справжня багатожанрова народна вистава. Воно найпереконливіше показує, що утворенню сім'ї українці надавали великого значення. Можливо, саме ця обставина, як і краса та зміст весільного дійства, привертала до нього пильну увагу Тараса Шевченка.

Українська весільна обрядовість передбачає готування рушників і починається зі сватання, коли послі, яких найчастіше називали старостами, йшли до батьків дівчини укладати звичаєву угоду про шлюб. Відображення цього початкового стану весілля у творчості Шевченка ретельно дослідила в одній із статей шевченкознавець М. Шубравська. Проведений нею порівняльний аналіз шевченківських текстів та зібраних етнографічних матеріалів, дозволив дослідниці зробити обґрунтований висновок: “Шевченка слід вважати першим із народознавців, хто дав просторий опис українського сватання”¹⁴. Додамо до цього: з дослідження випливає, що Шевченко також був серед тих піонерів, які розуміли, що рушники в українському класичному весільному обряді, як і в усій родинній обрядовості, посідають центральне місце і є багатозначним, глибоко національним атрибутом. Це добре простежується в його рідному краї – на Звенигородщині¹⁵. Тим часом М. Шубравська не звернула увагу, чому саме обряд сватання Шевченком відтворюється досить часто і з найменшими етнографічними деталями, а про сам шлюб та наступні стадії весільної церемонії згадується значно менше. Спробуємо це пояснити. Хведір Вовк зазначив, що серед численних пошлюбних пісень є такі, де звучить певна іронія і щодо особи священника¹⁶.

Якраз після сватання, коли наречена пов'язує старостів рушниками, нареченому подає хустку і обидві сторони обмінюються хлібом, справа одруження вважалась узаконеною. У багатьох місцевостях, як констатують етнографи, після цього наречений користувався правом навіть ночувати в хаті нареченої, але не як чоловік, а як парубок з дівчиною¹⁷. Тільки значно пізніше (за свідченням академіка А. Кримського) на Звенигородщині селяни-респонденти на запитання: “На яким праві сім'я держиться?” відповідали, що на вінчанні – церковному законі¹⁸. Заручини, які мали ритуальний характер і були першою церемонією власне весілля,

значною мірою повторювали обряд сватання. В Шевченковому краї їх і не розрізняли¹⁹. Шевченко добре знав призначення сватання та заручин у весільному обряді. Адже в п'єсі "Назар Стодоля" Галя, що втекла з Назаром, ще в розваленій корчмі, де вони переховувалися, поспішає обдурити милого білою, вишитою червоним шовком, хусткою та прикріпити стьожку до його шапки ("як на весіллі бува в молодого"), щоб узвичаїти їхні стосунки і, таким чином, зміцнитися в своїй правоті.

Про тривалі й багаті за змістом традиції сватання в Шевченковому краї свідчить запис 1926 року даного обряду, зроблений в с. Попівці під Звенигородкою Софією Терещенко, до якого А. Кримський додає пісню, що співали на заручинах (запис О. Панасевича 1897 р.). Вона є гарною ілюстрацією до теми Шевченкового офорту "Старости". Наводимо початок:

Два рушники старостам,
Третій – молодому;
Іще йому подарую
Хусточку шовкову.

Подивлюсь на молодого,
Йому усміхнуся,
Та з Василем молоденьким
Навік заручуся²⁰.

Отже, особлива увага Шевченка до сватання зумовлена народним поцінуванням цього обряду.

Наведені міркування дають змогу з'ясувати, чому в першому випуску альбому "Мальовнича Україна" для показу українського весілля Шевченко обрав саме заключний етап сватання, переданий у його офорті "Старости"²¹. Варто врахувати й те, що наступні стадії весілля не обходилися без співання пісень, а жіночі хори, які займають одне з основних місць у весільному обряді та дають надзвичайно багато для його осягнення, не відтвориш адекватно в малярстві. Тому у виборі сюжету для офорту, серед іншого, проявилось шанобливе ставлення Тараса Шевченка до пісенних скарбів свого народу.

Назва "Старости", а не "сватання" – теж не випадкова. Світло невидимої свічки на столі вихоплює їх із напівтемряви вже перев'язаних рушниками. Вони стоять гордо випроставшись, з великою гідністю, відчуттям значимості своєї місії, і допитливо та уважно-очікувально, а може, й трохи тривожно, дивляться (а за ними й глядач) на постать освітленої дівчини. Вона подає на тарілці хустку цілком затемненому, аж до виразної силуетної форми, нареченому. Його темний силует означає, що тепер уже слово не за ним, а за його обраницею. Характерний жест рукою одного із старостів створює ілюзію щойно виголошеної ним промови. Таким чином, за допомогою старостів, з якими мимоволі ототожнює себе глядач картини, виразно проглядається послідовність обряду сватання та наголошується ідея свободи волевиявлення з боку обраниці, створюється у глядача відчуття присутності на сватанні. Зображення старостів у позі очікувальних спостерігачів спонукає нас активізувати свою уяву, замислитись, "а що буде далі?" А їхня, як і батьків, певна відстороненість наче промовляє: батьки і громада гідно виконали свій обов'язок, а родинне життя надалі залежатиме, головним чином, від стосунків поєднаної традицією пари. Усвідомлення того, що старости за своїм призначенням є послами та беруть активну участь і в подальших весільних обрядах, допомагає глядачеві розсунути часові рамки зображеної на картині дії, охопити подумки все весілля. Цьому слугує і авторський лаконічний, не наче обірваний на півслові, текст до офорту. Його люблять цитувати етнографи²², але не завжди наводять (і це є великою помилкою) при репродукуванні твору.

У поемі "Невольник", у зв'язку із складними обставинами життя героїв твору, сватання відбувається без запрошених послів: "Через тиждень без старостів За Степана свата Старий свою Яриноньку..." (II, 341). Етнографами зафіксовано, що в старости запрошували когось із родичів

Пресвята Родино,
Молися за нас.

(найчастіше дядька) або цю роль іноді виконував сам наречений чи його батько, а то й свахи ²³. Зазначимо, що наступні стадії українського весілля у деяких своїх проявах відтворені на сторінках поеми “Наймичка” (I, 315–317).

Шевченко залишається цілком достовірним і при зображенні етнографічних деталей інших форм та видів української сімейної обрядовості. Згадаймо ще поширене й досі кумування (“другі батьки”), що сягає своїм корінням найдавніших часів і є одним із видів духовної спорідненості. У поемі “Наймичка” старий Трохим “кидається за кумами в Городище”. Це так звані кликані куми, що бралися, очевидно, з приятелів. “Аж три пари на радощах Кумів назбирали Та ввечері й охристили” — пише автор. Таку форму кумівства вчені називають колективною, і вона була якраз поширена на південній та південно-східній Київщині ²⁴, де й розгортається дія поеми “Наймичка”.

Проте інколи, щоб донести ідею твору, Шевченко дещо порушує ро-

динну звичаєвість, використовуючи її найяскравіші атрибути поза обрядовим контекстом. Приміром, весільний вінок молодої. “Після заручин дівчина прикрашала голову віночком з квітів і стрічок і так ходила до самого весілля. Про це і прислів’я: “Гарна дівка, як засватана” ²⁵ — пише Галина Лозко. У поемі “Катерина”, як і годиться, покинуту “Катрисяю накрили” ще до явних ознак вагітності. А ось в однойменній картині ми бачимо її вже на дорозі до майбутнього материнства, але ще з віночком на голові.

Тільки цей віночок, контрастуючи із сумним настроєм Катерини та іншими деталями картини, і допомагає усвідомити весь трагізм зневаженої людської гідності. Застиглі, ніби металеві, стрічки, що “не хочуть розвиватися”, можна пояснити не так впливом академічної школи Брюлова ²⁶, як використанням художнього засобу: безчестя для української дівчини — гірше смерті, і життя для Катерини, мов би застигає, зупиняється. Важко переоцінити і художнє значення зображеного на картині селянина-ложкаря, що є цілком символічним персонажем. Його погляд, спрямований на Катерину, не лише допомагає зосередитися на ній, а й передає, відповідно до традиційних уявлень, цілу гаму почуттів, що розворушують і наші думки — співчуття, осуд, застереження і навіть острах. Адже, як зазначав Шевченків приятель і товариш Д. Мордовцев, “вагітна жінка користується в народі загальною повагою, що змішана з релігійним страхом”, і “всяке бажання вагітної повинно бути виконане” ²⁷.

Вживається вінок як символ дівочої цноти і в одному із Шевченкових ескізів, який деякі шевченкознавці пов’язують із поемою “Слепая”, а ми вважаємо його дотичним до “Катерини”, бо композиційно подібний до неї ²⁸. Лише на задньому плані ескізу бачимо не ложкаря, а селянський гурт, що глузує з покритки, піднявши на якомусь рогачі чи вилах її вінок. Його ніби щойно зірвали з голови нещасної жінки. Звісно, що вінок тут

служить також засобом засудження архаїчних і антигуманних елементів української обрядовості, пов'язаної з сім'єю.

Уважному читачеві багато скаже також пов'язаний із віночком епізод у повісті "Наймичка". Лукія в день народження свого маленького сина прикрашає його сонну голівку вінком із свіжих квітів, а після зауваження Марти мовчки вішає його перед образом *В а р в а р и В е л и к о м у ч е н и ц і* (III, 91).

Чимало чужинців, відвідуючи в далекому минулому Україну, а також вчені-народознавці, неодноразово звертали увагу на особливе становище жінки-матері в традиційній українській сім'ї, її провідну роль у формуванні повноцінних родинних стосунків. Частково це можна пояснити історичними умовами (перманентне вдівство, зокрема), а почасти багатовіковою хліборобською практикою українців, завдяки якій поняття землі-годувальниці та матері в селянській свідомості зливалися в одне ціле "земля – мати наша"²⁹. В українській мові, наприклад, "цикл паремій про чоловіка значно бідніший як за кількістю висловів, так і за розгалуженістю, ніж про жінку, а в тематичній групі з родинної сфери переважають прислів'я про матір (понад двісті одиниць без варіантів)"³⁰. Приблизно таку картину бачимо і в словнику мови Шевченка, бо його ставлення до жінки-матері органічно виростало з українського родинного побуту. При цьому впадає в око, що різниця у співвідношенні лексичної пари "мати–батько" в кілька разів більша, ніж "жінка–чоловік"³¹. Одне це вже побічно свідчить, що Шевченко дотримувався народного погляду на родину: сім'я без дітей – неповноцінна, а бездітність – нещастя. "Хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар"³² – казали в народі. В унісон з цією вивіреною мудрістю лунає Шевченкове (поема "Наймичка").

За звичаєвим правом проблема дружніх, але бездітних сімей вирішувалася не розірванням шлюбу, а за допомогою приймацтва. Такий його вид як безумовне всиновлення підкинутої дитини описаний Шевченком у "Наймичці". На жаль, приймацтво, на наш погляд, ще недостатньо досліджене етнографами, хоча цей досвід міг би, як ніколи, прислужитися сучасній Україні.

Материнська офіра української жінки подана в творах Тараса Шевченка (поєми "Сова", "Наймичка", "Княжна", "Відьма" та ін.) з такою силою, що важко знайти подібні зразки в усій світовій літературі. Хіба може щось зрівнятися з глибиною материнського почуття, яке переповнює всю поезію "Ой люлі, люлі, моя дитино" (II, 155), написану у формі колискової, або виражене близькими до народнопісенних зворотів словами в "Сові": "Поплакала стара мати Та й стала ридати" (I, 232)! Слово "мамо" для Шевченка – "Великеє, найкращеє слово". А сам твір, звідки взяте це висловлювання, є унікальним гімном материнству, особливо зачин:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим (I, 217).

Можливо, тільки український геній, з його всотаним через традицію пієтетом до матері, міг висловитися так просто і водночас мудро.

Не випадково й антропоморфні порівняння в Шевченка частіше пов'язані з материнством: ніч "всіх покрила темнесенька, Як діточок мати"; хмаронька покриває сонце "Рожевою пеленою, Мов мати дитину"; "І ждеш його, того світу, мов матері діти" та ін. Прикметно, що два останні порівняння взяті з однієї невеличкої за обсягом поезії "За сонцем хмаронька пливе" (II, 203).

Дружина генерального судді Кочубея, що намовила чоловіка написати донос на гетьмана Мазепу, аж ніяк не могла викликати у Шевченка

симпатії. Але в його картині “Марія” (1840 р.) за твором О. Пушкіна “Полтава” ми бачимо лише материнську любов, змішану з тривогою за долю передусім дочки, а не чоловіка (це також не узгоджувалося з відповідним епізодом у поемі російського поета). У цьому творі добре передано сімейний побут козацької старшини ³³.

Родинне виховання (особливо раннє і особливо дочок), згідно з українською традицією, Тарас Шевченко теж пов’язує передусім із матір’ю. У листі до Варфоломія Шевченка від 7 грудня 1859 року він висловився так: “Мати, всюди однакова мати. Коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люди, хоч попідтинню; а хоч і одукована, та без розуму, без серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку” (VI, 242). Своєрідним доповненням до цієї думки може служити офорт Шевченка “Селянська родина” (1843 р.), на якому жінка-мати легким, заспокійливим порухом руки зупиняє чоловіка, що хоче дати їхньому малюкові свою люльку.

Велика місія матері – прищеплювати ще з коліски любов до рідної мови. Про це йдеться в Шевченковій передмові до нездійсненого видання “Кобзаря” (I, 314) і в “Гайдамаках”: “Не одцуравсь того слова, Що мати співала, Як малого повивала” (I, 78).

ПРОДОВЖЕННЯ ЗАПОВІТУ

Порвем недолу і кайдани,
Та нині ідолів нових,
Кропити кровію живих,
Як наші прадіди – не станем!...

Благословися, Україно,
На труд, на правду й світлий дух.
Храни своїх дітей безвинних,
Бо тільки з ними ти нетлінна,
Як сонця кругосвітній рух.

Хай доживають на узбіччі,
По закутках – як жалива,
Ті, хто квітучі ниви нищив...
Плекав лакиз та недорік,
Пошле їм доля довгий вік!

Щоб не забув народ. І вчився
Не брать сліпих проводирів;
Щоб всю ганьбу і всі злочинства
В нових віках не повторив!

Тетяна Майданович

Проте Шевченко не абсолютизував виховної ролі матері в українській сім’ї, не надавав їй якихось переваг у цій справі. У повісті “Близнець”, де ведеться розповідь від автора, читаємо: “Я погано вірю у виховання найдобродійніших матерів, тим паче, якщо у них одне однісіньке дитя” (IV, 17).

Шевченкове розуміння ролі та місця матері в українській родині для нас важливе з погляду з’ясування особливостей української ментальності. “Які наслідки може мати факт, що в українських родинах виховання дітей доручається лише матерям?” – запитує доктор Б. Цимбалістий у своїй роботі “Родина і душа народу”. І, відповідаючи на нього, далі вказує: “Отож норми поведінки, характер моралі, ідеал людини, настанова до життя в українця є підпорядковані нормам і гієрархії вартостей – типовим для жінки, для жіночої свідомості” ³⁴. Можливо, саме від великого материнського впливу бере початок емоційно-почуттєвий характер української душі, що відносно зменшує роль таких важливих раціонально-вольових компонентів. У зв’язку з тим варто нагадати, що в Шевченкових творах ми знаходимо чудові місця про роль в сімейному вихованні діда (зазначимо, що в народознавстві це питання залишається ще недостатньо

опрацьованим), що ніби нейтралізує почуттєвий вплив матері. Ось, хоча б, у “Невольнику”: “Старий батько сидить коло хати Та вчить внука-пузанчика Чолом оддавати” (II, 344). Або напучування немолодого Трохима в “Наймичці”: “А де ж ти діла паляницю?... Чи попросту забула взяти? Чи може, ще й не напекла? Е, сором, сором, лепська мати!” (I, 318). “Спасибі, дідусю, що ти заховав в голові столітній ту славу козаку: Я її онукам тепер розказав” (I, 139) – це вже зразок із власного сімейного досвіду Тараса Григоровича в епілозі до “Гайдамаків”. Постать дідуса зображена на задньому плані вже згадуваної картини “Селянська родина”.

На Шевченкове тлумачення образу жінки-матері та родинних стосунків взагалі християнська релігія мала не менший вплив, ніж суто українська традиція. Про це свідчать його поеми “Неофіти”, “Марія”, сепія “Благословіння дітей” (1856 р.), офорт з картини Б. Мурільйо “Свята родина” (1858 р.), живописна “Катерина”, де використано елементи “Сікстинської мадонни” великого Рафаеля та інші твори. “Раніше колись думав я аналізувати серце матері за життям Святої Марії, непорочної матері Христової” (VI, 61), – зізнається Тарас Григорович у листі до В. Репніної 1 січня 1850 р. Вплив християнства в аналізованому аспекті передусім позначився на своєрідній селекції Шевченком кращих набутоків родинної обрядовості українців. А зворотний процес полягає в тому, що митець ніби олюднює релігійні сюжети, деколи трактуючи їх в цілком українському дусі, наближаючи до рідного поля, від чого вони не втрачали своєї загальнолюдської цінності. Показовою тут є сепія “Благословіння дітей”³⁵. Її ідейна основа – слова Ісуса Христа: “Пустіть діток, і не бороніть їм приходити до Мене, – бо Царство Небесне належить таким” (Євангеліє від Матвія, 19 : 13–15). Але виконана картина у власному оригінальному ключі. Не намагаючись пояснювати цей глибокий і складний релігійний твір, зауважимо, що українському серцю багато промовляє і яскраво освітлений плетений кошик із малим дитятком та сидячою навколішки біля нього матір’ю на передньому плані картини, і замріяно-тужливий вираз матиного обличчя, оповитого глибокою задумою (не помічає Христа), і характерні материні жести. З. Тарахан-Береза зазначала, що образ матері в цьому творі перегукується з образом жінки-матері в поезії “У нашій раї на землі...”³⁶. Ми зробимо уточнення: не “перегукується”, а достатньо пояснюється змістом вірша. Але ж пам’ятаймо: у тій поезії, попри її загальнолюдські мотиви, йдеться (достатньо вчитатися) про українську матір та її довкілля...

Послідовно розробляючи тему українського родинного життя, Шевченко не міг обминути проблему сирітства. Починаючи із “Причинної” в його творчості постійно розвивається цей багатоваріантний мотив, близький авторові за обставинами власного життя та історичної долі свого народу, для якого і Батьківщина ставала мачухою (“На нашій, не своїй землі”). Не можна погодитися із славістом Г. Грабовичем, який переконливо пояснює таку зосередженість на “нешлюбних дітях” міфологічною думкою поета. Мовляв, існування байстрюків та сиріт у “Кобзарі” має вирішальне значення, бо вони стають “метафорою конфлікту – свідчення ненормальності і беззаконня, притаманних суспільству”³⁷, а отже, засобом побудови Шевченком міфологічної моделі сім’ї. Звернімося до історії: “...Сиріт і вдів у цьому краї козаків не злічити”³⁸ – констатував у своїх подорожніх записках часів Хмельниччини Павло Алепський. Часті війни та непосильна праця в умовах кріпаччини породжували це зло. Любов Мулява у своїй монографії про початок творчого шляху Шевченка, що збереглася лише в машинопису, повідомляє: за метричними записами 1829 р. с. Кирилівки на 103 народжених дітей припадало 13 незаконних³⁹. Відображене в численних піснях, баладах, казках, прислів’ях та приказках, сирітство сприймалося народом як одне з найбільших соціальних

лих, як руйнація роду: “Одні очі плачуть і сміюця”. Але, коли у фольклорі наголос переважно робився на матеріальних, соціальних аспектах сирітства (“Не то сирота, що роду нема, а то сирота, що долі нема”), у Шевченка звертається увага на брак родинного тепла: “Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки...” (I, 4), “Тяжко-важко в світі жити Сироті без роду, Нема куди прихилитись – Хоч з гори та в воду” (I, 12), “Мов батько та мати Розпитують, розмовляють, – Серце б’ється, любо... І світ Божий як Великдень, І люди як люди” (I, 17).

Зазначені особливості Шевченкової музи стосовно мотиву сирітства дозволяють нам зробити висновок, що за його допомогою поет, крім іншого, хотів акцентувати на тому, що сім’я, родинність є категоріями глибоко моральними та духовними. Особливо в цьому переконує невеличка Шевченкова поетична перлина “На Великдень, на соломі...”. Перераховані великодні родинні обнови для діток, ще не закріпившись в пам’яті читача, миттю розсипаються від тихенького голосу зболеного дитячого серця: “А я в попа обідала, – Сирітка сказала” (I, 220).

Діти, за народним звичаєм, вважалися окрасою родини. Зведення маленьких душ зі світу в українському селі нещадно переслідувалося. У поемі Шевченка “Титарівна” розповідається, як “ще за Гетьманщини святої” згідно традицій копного суду карали нещасну жінку-покритку, що наважилася згубити своє дитя (II, 104).

Про міцні традиції карного звичаєвого права на Звенигородщині, в рідному краї Шевченка, повідомляв А. Кримський в своїх етнографічних записах. Він наводить цікаві дані, які зібрав Йосип Димінський, син відомого подільського етнографа в містечку Лисянці за 1880 р.⁴⁰

Треба враховувати, що родинні стосунки у творах українського поета, відповідно до вимог літературного жанру, переважно перебувають у стані колізії. Науковці ж, як правило, вивчають та фіксують їх в буденному, спокійному плінні. Тому в Шевченка можна зустріти маловідомі або малопоширені прояви родинної звичаєвості. Наприклад, його улюблена Катерина, прощаючись із батьківськими порогами перед далекою незворотною дорогою: “Пішла в садок у вишневий, Богу помолилась, Взяла землі під вишнею. На хрест почепила; Промовила: Не вернися! В далекому краю, В чужу землю, чужі люде Мене заховать; А своєї ся крихотка Надо мною ляже...” (I, 27).

Взагалі покидання родинного гнізда і сім’ї у творах поета майже завжди подається як трагічне фатальне рішення. Те ж саме простежується і в українському фольклорі. В Шевченковій серії малярських робіт на мотив Біблійної “Притчі про блудного сина”, попри глибокий філософський зміст, виразно проглядається й український колорит.

В українській родині були свої ритуали шанування старших в сім’ї, гостей, подорожніх. Один з них описаний у “Наймичці”: “Ввійшла в хату. Катерина їй ноги умила й полудновать посадила” (I, 319). Етнографи вважають, що тут маємо прояв (стосовно домашніх) дуже давнього звичаю, коли перед тим, як почастивати гостя, господиня мила йому ноги⁴¹. Оксана в “Гайдамаках” пореється коло недужого батька і запізнюється на побачення (I, 89). Ці приклади можна множити. За традицією батькам не годилося робити прикрощів, на материнське самозречення відповідати їм тим же. За зразок може правити сам Шевченко. М. Шагінян, досліджуючи його життя та творчість, була захоплена його “душевним ставленням до чужих стареньких матусь, його чулою увагою до них, його величезним інтересом до їх розповідей, потягом до їхнього товариства”⁴². Перебуваючи під арештом і побачивши на тюремному подвір’ї матір свого, теж ув’язненого, побратима М. Костомарова, Шевченко адресував йому вірша, де є такі рядки: “Молю! Господи, молюсь! Хвалить тебе не перестану! Що я ні з ким не поділю Мою тюрму, мої кайдани!” (II, 14)).

У своїх творах Тарас Шевченко гостро засуджував родинну та подружню невірність у всіх її проявах і в усі часи. Згадаймо твір “Сотник” або поеми “Саул” і “Царі”, де автор викриває моральне розтління навіть тих правителів, імена яких пов’язані з Біблією. В поезії “Меж скалами, неначе злодій” (I, 125) введено постать продажною та зрадливою дружини, яка викликає у читача огиду. Найтяжчим сімейним випробуванням називає поет подружню зраду у поезії “Три літа”: “От де лихо! От де серце Разом розірветься” (I, 352). В іншій тональності мовиться про легковажну жінку, що любить повеселитися, гублячи при цьому іноді міру (вірш “Ой я свого чоловіка в дорогу послала”), бо таке трактування є і в жартівливих народних піснях. Ось що згадував О. Афанасьєв-Чужбинський з цього приводу: “На продажну любов, на жінку, що віддалася пристрасті, він казав “можна махнути рукою”, але потайна розпуста, хоч би якими квітами прикривалася, завжди збуджувала в його душі непереборну огиду”⁴³.

Подружня вірність звеличена Тарасом Шевченком в переспіві із “Слова о полку Ігоревім”, названому “Плач Ярославни”. Тут проглядається відгомін ще поганського обов’язку жінки іти за загиблим мужем, що поєднується із пануючим мотивом вже християнської гідності та поведінки в подружньому житті: “...Спалив і князя і дружину, Спали мене на самоті!” (II, 388). У творі згадується в значенні “вірний чоловік” старослов’янський бог побрання, подружньої вірності та любові Ладо⁴⁴. Зустрічаємо його і в поемі “Царі”: “Перед богами Лель і Ладо Огонь Рогніда розвела; Драгим елеєм полила і сипала в огнище ладан” (II, 95).

“Плач Ярославни” дуже нагадує українські голосіння або тужіння жінок за померлим чоловіком. Шевченко в дитинстві часто брав участь у похоронному обряді, читаючи Псалтир над покійниками, і міг чути ці плачі-голосіння. “Горе, що висловлене в українських голосіннях, не виходить за мотивами за межі сімейного життя. З плачем Ярославни спільним є, власне, тільки порівняння із зозулею”⁴⁵ — відзначав академік А. Кримський. Шевченко наближає плач Ярославни до сучасних йому голосінь. Передусім це стосується мотиву жертвності (“Загинув Ладо... я загину!”), якого зовсім немає у тексті “Слова”. П. Чубинський звертав увагу, що в кожному українському голосінні “висловлюється та сама невтішна туга за померлим, те саме небажання жити без нього на білому світі”⁴⁶.

Апофеозом української родинної атмосфери звучить знаменитий Шевченків “Садок вишневий коло хати”, де лаконічними засобами (нагадує в цьому музичного “Щедрика” М. Леонтовича) передано працю та побут української селянської сім’ї. Майстерним нагромадженням дієслів поет ненав’язливо показує її творчо-трудова основу. Природа і родинний світ тут зливаються в одне органічне ціле. Поезію любили слухати в авторському виконанні. Різким дисонансом до “Садка” бринить пізніший вірш “Минули літа молодії”, коли “нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись...” (II, 407). Це — зойк самотнього серця.

Найкращі родинні традиції були для Тараса Шевченка абсолютною цінністю. “Це ж у нього, — писав Юрій Липа, — обіч найбільш демонічних, світоборчих мотивів є мотиви найбільшої відданості родині, як раю на землі...” І вважав, що це одна з головних причин злиття творчості Шевченка з духовністю нації⁴⁷.

Крах родинності, за якою тужив Шевченко в своєму особистому житті, асоціюється у нього із недосконалістю, недовершеністю світу — світ не такий, як треба. Це проявилось, як довів В. Симович, у вживанні неологізму “недосвіт” у поезії “Барвінок цвів і зеленів”⁴⁸. Барвінок у цьому творі також несе символічне навантаження. “Саме з барвінкових обрядів власне розпочиналося весілля”⁴⁹ — зазначають етнографи. Хор співав: “Благослови, Боже, і отець, і мати, своєму дитяті Барвінковий вінок вити”⁵⁰. Вічнозелений барвінок символізував перше кохання та шлюб.

Важко знайти у всій світовій ліриці поета, який би так побивався за нездійсненим родинним щастям. “Треба одружитись Хоча б на чортовій сестрі! Бо доведеться одурить” (II, 412) – волає ліричний герой поезії “Якби з ким сісти хліба з’їсти”. Якими промовистими є ці слова, особливо в зіставленні зі звичною стверджувальною фразою Варфоломія Шевченка: “Тарас любив жити сім’янином...”⁵¹.

Тарас Григорович Шевченко ніколи не цурався свого роду-племені, особисто плакаючи кращі українські сімейні традиції.

“Ставлення поета до батьків, – згадував товариш його дитинства Г. Бондаренко, – було щиро ніжним. Особливо Тарас любив свою матір, яка дуже його жаліла...”⁵². Коли вона передчасно померла, “...уся його дитяча прихильність зосереджувалась на сестрах”⁵³. Розлука з рідною домівкою тільки поглиблювала та загострювала родинні почуття. “Поцілуй старого діда Івана за мене і поклонись всій рідні нашій, яка єсть, доглядай сестру Марусю та, коли можна, помагай і бідній Ярині...” (VI, 11) – просить Тарас Григорович 1840 року у листі до брата Микити. Всі поїздки в Україну обов’язково супроводжувалися відвідуванням свого роду. Зворушливими родинними емоціями сповнений вірш-звертання “Сестрі”.

Незважаючи на важкі обставини власного життя, сімейну невлаштованість, Тарас Шевченко до останніх днів турбувався про викуп із кріпацької неволі своїх братів і сестер, про те, аби в їхніх сім’ях був спокій і лад (особливо щодо не зовсім вдалого заміжжя сестри Катерини).

Шевченко радо брав активну участь в сімейних обрядах – хрещенні, кумуванні, весіллі та ін., шанував ці звичаї. З. Недоборовський, земляк і петербурзький приятель поета, згадував такий випадок. Під час хрещення його сина у 1860 році, коли С. Артемовський невдало пожартував стосовно можливого наповнення хрещальниці горілкою і “купання” в ній Шевченка, останній “замовк, зробився сумним, і вже до вечері ніхто не чув від його й слова”⁵⁴. Відомо, що Шевченко любив фотографуватися в національному одязі. При цьому його знаменита смушева шапка була нагадуванням не лише про козацькі, а й про весільні традиції. Л. Жемчужников писав: “Шевченка було поховано як жениха, за рідним звичаєм. Улюблена шапка з стьождкою лежала під головою”⁵⁵. Доречно тут знову навести

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНСЬКУ РОДИНУ

Боже великий, Боже отців наших! Дай нашому народові якнайбільше добрих, святих, християнських родин.

Дай нам таких батьків, які голосно і відверто признавалися б до Божественної Твоєї Євангелії і до Твоєї служби. Дай нам батьків, які для своїх дружин були б прикладом християнського життя, правдивими опікунами та добрими провідниками в житті.

Дай нам таких матерів, що вміли б добре по-християнськи виховувати своїх дітей, а для своїх чоловіків були б поміччю, потіхою та доброю радою.

Дай нам таких дітей, які були б потіхою та славою батьків і красою свого народу.

Благослови, Всемогучий Боже, український народ. Даруй йому ласку вірно Тобі служити і досягнути колись вічної нагороди в небі, бо Тобі, Боже, у Святій Тройці єдиний, Отче, Сину і Духу Святий, належить всяка слава, честь і поклоніння на віки вічні. Амінь.

*З кн. “Господи, до Тебе возношу душу мою”.
Мельборн, Австралія, 1991.*

уринок із уже згадуваного запису весільного обряду 1926 р. в с. Попівці поблизу Звенигородки (дія відбувається після вінчання молодих та першого відвідування свекрушиної хати): “А в хаті буярам свашки пришивають стьожки червоні до шапок, по аршинів три, три з половиною. Як пришиє стьожку, то кладе на дерев’яну тарілку й подає тому, чия шапка, — а він кладе гроші за те, що пришила. І так — усім...; а старостам та музикам “квітки” пришивають — зв’язані два колоски: калину і барвінок ⁵⁶.”

Через безмежну глибину Шевченкової художньої думки ми не змогли охопити всі аспекти порушеної теми. Зокрема, не торкалися питання Шевченкового ставлення до дітей в родинному контексті. Але й викладене дозволяє зробити певні висновки.

Творча спадщина Тараса Шевченка та його життя дають розмаїтий етнографічний матеріал про родинну та сімейну обрядовість українців. В його літературному та малярському доробку ми знаходимо відтворення як її окремих форм, видів, елементів, так і окремі описові зразки етнографічного характеру. Сучасному читачеві “Кобзаря” або поціновувачу малярських творів Шевченка, при умові належного наукового коментування (чого ще бракує), вони допомагають краще пізнати традиції своїх предків. Водночас слід наголосити, що використання Шевченком у своїх творах сімейних обрядів та звичаїв (іноді досить архаїчних) не є авторською самоціллю, а цілком підпорядковується художнім завданням. Зокрема, вони є своєрідним засобом увиразнення ідеї твору.

У Шевченка спостерігається дуже цінна тенденція. Відбувається своєрідний відбір обрядів та звичаїв без спотворення їх суті: бездоганний естетичний смак автора відбирає найкраще і за допомогою художнього контексту підносить до рівня позачасових цінностей або святощів. Майже всі “Шевченкові” родинні звичаї та обряди не лише можна, а й потрібно культивувати і в наші дні. Щоб меншало в Україні покинутих і безбатченків, сиріт і одиноких, безпомічних і безсилих. Аби множилося число тих, для кого і “світ Божий буде як Великдень, і люди, як люди”.

Хмельницький

¹ Див., напр.: *Сумцов Н. Ф.* Етнографизм Тараса Шевченка (памяти В. Ф. Миллера) // *Этнографическое обозрение.* — 1913. — № 3–4. — С. 88–102; *Кравець О. М.* Діяльність Т. Г. Шевченка в галузі етнографії. — К., 1961. — С. 57–58; *Івакін Ю.* Шевченко і фольклор // *Шевченкознавство. Підсумки і проблеми.* — К., 1975. — С. 348–382; *Шубравська М. М.* Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка. Готування рушників і сватання // *Народна творчість та етнографія.* — 1982. — № 2. — С. 42–49.

² *Дзюба І.* Універсальні мотиви в Шевченковій поезії // *Сучасність.* — 1996. — № 11. — С. 103.

³ Див.: *Русанівський В. М.* Семантична глибина слова (з таємниць Шевченкової мови) // *Мовознавство.* — 1991. — № 2. — С. 3–4.

⁴ Цит. за: *Історія філософії України: Хрестоматія.* — К., 1993. — С. 329.

⁵ *Спогади про Тараса Шевченка.* — К., 1982. — С. 77.

⁶ *Вовк Х. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995. — С. 229.

⁷ Приклади цитуються за вид.: *Шевченко Т.* Повне зібрання творів: В 6-ти т. — К., 1963.

⁸ Див.: *Пономарьов А.* Українська етнографія: Курс лекцій. — К., 1994. — С. 235.

⁹ *Франко І.* Зібрання творів: У 50-ти т. — Т. 26. — К., 1980. — С. 214.

¹⁰ Див.: *Пісні родинного життя: Збірник.* — К., 1988. — С. 176.

¹¹ *Українські приказки, прислів'я і таке інше.* Уклад М. Номис. — К., 1993. — С. 400.

¹² Див.: *Пісні родинного життя: Збірник.* — К., 1988. — С. 317–318.

¹³ Див.: *Колесса Ф. М.* Фольклористичні праці. — К., 1970. — С. 196–197; *Шевченко Т.* Повне зібрання творів у дванадцяти томах. — Т. 2. — К., 1990. — С. 508–509 (коментарі).

¹⁴ Див.: *Весільні обряди у творчості Т. Г. Шевченка. Готування рушників і сватання.* // *Народна творчість та етнографія.* — 1982. — № 2. — С. 48.

¹⁵ Див.: *Кримський А.* Звенигородщина, Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — К., 1930. — С. 85–142.

¹⁶ *Вовк Х. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К., 1995. — С. 255.

¹⁷ *Вовк Х. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К., — 1995. — С. 196, 231–232.

¹⁸ Див.: *Кримський А.* Звенигородщина, Шевченкова батьківщина з погляду етнографічного та діалектологічного. — Ч. 1, вип. 1. — К., 1930. — С. 57.

- 19 Там само. – С. 81–84.
 20 Там само. – С. 84.
 21 Див.: Шевченко Т. Офорти. Факсимільні репродукції. – К., 1993. – “Старости”.
 22 Див.: Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 171.
 23 Див.: Чубинський П. Мудрість віків: (Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського): У 2-х кн. – К., 1995 – кн. 2. – С. 83; Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 230, 232.
 24 Див.: Етнографія Києва та Київщини. Традиції і сучасність. – К., 1986. – С. 230.
 25 Лозко Г. С. Українське народознавство. – К., 1995. – С. 300.
 26 Див.: Шагинян М. Тарас Шевченко // Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 8. – М., 1975. – С. 282; Тарахан-Берега З. П. Шевченко – поет і художник (до проблеми єдності образного мислення). – К., 1988. – С. 46.
 27 Мордовцев Д. Малороссийское племя // Наше минуле. – 1992. – № 4. – С. 5.
 28 Див.: Тарахан-Берега З. П. Вказ. праця. – С. 55–56.
 29 Див.: Чубинський П. Мудрість віків...: У 2 кн. – Кн. 1. – К., 1995. – С. 42.
 30 Пазяк М. М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. – К., 1984. – С. 128.
 31 Див.: Словник мови Шевченка: В 2 т. – Т. 1. – К., 1964. – С. 18–19, 230, 395–397, 412.
 32 Див.: Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 166.
 33 Див.: Шевченко Т. Живопис, графіка: Альбом. – К., 1984. – № 4.
 34 Цимбалістий Б. Родина і душа народу // Українська душа. – К., 1992. – С. 86–87.
 35 Див.: Шевченко Т. Живопис, графіка: Альбом. – К., 1984. – № 98.
 36 Тарахан-Берега З. П. Шевченко – поет і художник (до проблеми єдності образного мислення). – К., 1988. – С. 130.
 37 Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. – К., 1991.
 38 Цит. за: Булос ібн аз – Заїм (Павло Халепський). Подорож патріарха Макарія // Дзвін. – 1990. – № 9. – С. 119.
 39 Подаю за: Білокінь С. Любов Мулява: остання з славетних // Гончарівські читання (четверті). Колективне та індивідуальне як чинники національної своєрідності народного мистецтва. Музей Івана Гончара в 1996 році: Програма, тези і резюме доповідей. – К., 1997. – С. 16.
 40 Див.: Кримський А. Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного. – Ч. 1, вип. 1. – К., 1930. – С. 71–77.
 41 Див.: Пономарьов А. Українська етнографія: Курс лекцій. – К., 1994. – С. 258.
 42 Шагинян М. Тарас Шевченко // Собрание сочинений: В 9 т. – Т. 8. – М., 1975. – С. 391.
 43 Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 105.
 44 Див.: Митрополит Іларіон (Огієнко І.) Дохристиянські вірування українського народу. – К., 1991. – С. 110.
 45 Кримський А. До історії вивчення російських та українських народних голосінь // Народна творчість та етнографія. – 1973. – № 3. – С. 70.
 46 Чубинський П. Мудрість віків...: У 2 кн. – Кн. 2. – К., 1995. – С. 198.
 47 Липа Ю. Призначення України. – Л., 1992. – С. 151.
 48 Див.: Сімович В. І. Недосвіт у Шевченка // Записки історичного та філологічного факультетів Львівського державного у-ту ім. І. Франка. – Т. 1. – Л., 1940. – С. 137–138.
 49 Українська минувшина: Ілюстрований етнографічний довідник. – К., 1993. – С. 173.
 50 Див.: Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. – К., 1995. – С. 238.
 51 Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 32.
 52 Там само.
 53 Там само. – С. 22.
 54 Цит. за: Коцюбинський М. Причинок до біографії Тараса Шевченка // Твори: У 3 т. – Т. 3. – К., 1965. – С. 12.
 55 Спогади про Тараса Шевченка. – К., 1982. – С. 375.
 56 Кримський А. Звенигородщина, Шевченкова батьківщина, з погляду етнографічного та діалектологічного. – Ч. 1, вип. 1. – К., 1930. – С. 106.

У ПАЛАЦІ “ЖОВТНЕВИЙ”

Це тут забили кулею Влизька,
 Який не чув ні пострілу, ні слова.
 На мить югнула далеч пурпурова –
 І стала скаля вічності близька.

Скінчилась путь Фальківського, слизька
 Його зманила слів метка полова.
 Агов! Косинки постать маякова
 Борцям скріпила вдачу вояка.

8 вересня 1990 р.
 Фестиваль “Золотий гомін”.

І в красний вирій відлетіли душі,
 Кому народні долі небайдужі –
 Триматись грив чи під копита йти?

Як лунко лине громове подзвіння
 По вас, творці! І подвиг правоти
 Жадає в жилах помсти воскресіння.

Яр Славутич